

Розділ 2

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ
БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

О. І. Барановський

ЧИННИКИ БАНКІВСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто чинники, що визначають рівень банківської безпеки, проаналізовано стан дотримання банківської безпеки у вітчизняних комерційних банках, наведена оцінка масштабів тіньової банківської діяльності в світі.

Ключові слова: банківська безпека, чинники банківської безпеки, недо-бросовісна конкуренція, тіньова банківська діяльність.

Фахівці у сфері банківського безпекознавства з основних чинників, що впливають на банківську безпеку, виділяють групи, що характеризують матеріальне та фінансове забезпечення виробництва; розміри і прогресивність основного виробничого капіталу; розвиток сфери досліджень, розробку технологічних нововведень, можливість кредитування на зовнішньому і внутрішньому ринках тощо. Стан банківської безпеки визначається ступенем досягнення найбільшої відповідності між життєво важливими інтересами особистості, суспільства, держави й оптимальним функціонуванням банківської системи в їхніх інтересах [1, с. 49].

Банківська безпека значною мірою зумовлюється чинною нормативно-правовою базою і правозастосовною практикою. Незважаючи на відсутність в Україні основних системоутворюючих законодавчих актів з питань безпеки банківської діяльності, можна зазначити, що правова основа захисту інтересів банків все ж таки є. Наявність відповідних положень законодавчих і нормативних актів дає змогу використовувати права щодо створення системи заходів безпеки своєї діяльності.

Метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках. При здійсненні банківського нагляду НБУ має право вимагати від банків та їх керівників усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів НБУ для уникнення або подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності. НБУ має право вимагати подання інших періодичних звітів чи інформації від власників істотної участі в банку з метою здійснення нагляду за безпекою і надійністю фінансового стану банку та забезпечення дотримання положень законодавства. Перевірки здійснюються з

© О. І. Барановський, 2014

метою визначення рівня безпеки і стабільності операцій банку, достовірності звітності банку і дотримання банком законодавства України про банки і банківську діяльність, а також нормативно-правових актів НБУ.

На стан банківської безпеки впливає якість встановленого в банку регламенту та ступінь його дотримання всіма працівниками, службами і підрозділами, оскільки будь-яке відхилення від нього спричиняє збої в роботі і, в кінцевому підсумку, до збитків.

Визначається рівень банківської безпеки і здатністю підрозділів банку забезпечувати ефективний режим роботи в умовах діяльності різноманітних дестабілізуючих факторів. Як свідчить світовий досвід, в усіх розвинених країнах створенням і управлінням системою забезпечення безпеки фірм займаються професійні менеджери з безпеки, а будь-яка справа починається з вирішення питань безпеки.

Проте багато вітчизняних комерційних банків поки що не вважають безпеку домінантою свого розвитку, не вносять функцію забезпечення безпеки в систему розвитку й управління банку. Далеко не в усіх комерційних банках створені дієві служби безпеки, а в багатьох банках досі немає професійних управлінців з забезпечення безпеки. У банках, де служби безпеки функціонують, ними здебільшого керують працівники правоохоронних і силових органів, що вийшли на пенсію, які не мають відповідних знань і досвіду менеджменту безпеки банківської діяльності.

Позначається на банківській безпеці і сезонність банківського бізнесу. Так, проведення податкових платежів наприкінці року, консолідація фондуювання підприємницькими структурами (об'єднання в одному банку коштів з рахунків в кількох комерційних банках), а також збільшення попиту на споживчі кредити в IV кв., можуть додатково тиснути на позиції ліквідності.

На рівень банківської безпеки впливає стан конкуренції на ринку банківських послуг (кількість конкуруючих банків, категорії конкуруючих структур, масштаби залучення грошових ресурсів, історичні традиції розвитку конкурентного середовища), відсутність/поширення недобросовісної конкуренції. Серед форм недобросовісної конкуренції, що можуть застосовуватись банками-конкурентами, переважають такі [2, с. 18]: порушення ритму діяльності банку з використанням повноважень державних структур (під виглядом перевірок, ревізій, комісій тощо); зманювання клієнтів і співробітників з одного банку до іншого; зрив угод і договорів через поширення неправдивої інформації; незаконне отримання конфіденційної інформації та її використання з метою завдати шкоди банку; шантаж і компрометація керівництва і провідних співробітників банку; компрометація діяльності банку через засоби масової інформації; зловживання домінуючим становищем банку на ринку послуг тощо.

У деяких випадках прийоми недобросовісної конкуренції можуть застосовуватись і партнерами банку, особливо в інтересах третіх осіб. Перш за все – це передача інформації щодо клієнтів, акціонерів, а також інших партнерів. Така діяльність може проводитись як цілеспрямовано, так і попутно.

Як показує практика боротьби деяких банків України з фактами недобросовісної конкуренції, остання набуває таких форм: дискредитація банку шляхом публікації в пресі неправдивих відомостей, занижених (завищених) показників, зразків неіснуючих документів державних установ щодо банку, поширення різних чуток та пліток, що погіршують імідж банку; публікації порівняльної реклами, особливо у вигляді рейтингів українських банків начебто за висновками аудиторських компаній, в яких банк показується в невідгідному становищі порівняно з іншими банками; схилення клієнтів і акціонерів банку до переходу в інші банки, в т.ч. і з використанням можливостей впливу на клієнтів, органи місцевої влади або окремих їх керівників, народних депутатів, посадових осіб органів державної влади, державного контролю та нагляду, залякування, вимоги необґрунтованого надання пільг при отриманні банківських послуг окремими суб'єктами підприємницької діяльності; схилення працівників банку до переходу в інші банки, підкуп їх (особливо осіб керівного складу та вищого менеджменту) або схилення їх до прийняття необхідних конкурентам рішень, за певних умов не ефективних для банку; незаконне отримання інформації, що становить банківську або комерційну таємницю, використання її з метою отримання вигідних умов діяльності на ринку [3, с. 26].

На фінансову безпеку в банківській сфері негативно впливає великий масштаб тіньової діяльності загалом і банківської діяльності зокрема в національній економіці.

Як зазначає Д. Гогохія, згідно з гіпотезою фінансової крихкості, висунутою Х. Мінскі, спекулятивне фінансування при підвищенні ставки відсотка за кредитами перетворюється на так зване «Понці-фінансування», коли поточні грошові надходження не можуть забезпечити навіть виплату відсотків. Таким чином, визнається, що «причина періодичних економічних криз полягає не лише в тому, що зменшується ступінь впевненості господарюючих суб'єктів у завтрашньому дні (попит на невиробничі ліквідні активи зростає, а на виробничі неліквідні активи падає) [4, с. 137]. Вони також зумовлені систематично виникаючою неспроможністю підприємницького сектору до погашення своїх боргів перед фінансовим сектором» [5, с. 24].

Дещо інше пояснення фінансової крихкості пропонує П. Кругман, який на великому історичному матеріалі показує, що в періоди економічного піднесення значна частина фінансової системи, порівняно менше контрольована грошовою владою, де-факто починає функціонувати як банківська, тобто при-

ваблює гроші на умовах оперативного доступу кредиторів до своїх грошей. При цьому «тіньова банківська система» може забезпечувати для своїх вкладників вищу дохідність, оскільки вільна від вимог, які пред'являються до традиційних банків: мати ліквідні резерви, підтримувати достатній обсяг власного капіталу, вносити платежі до системи страхування депозитів тощо [6].

Про тіньову банківську систему (shadow banking) пишуть також Дж. Акерлоф і Р. Шиллер, котрі, однак, указують на тісний зв'язок тіньової системи з традиційною. Інвестиційні фонди (банки), хедж-фонди тощо більшою мірою фінансують свої інвестиційні проекти за рахунок короткострокових позик, що надходять від комерційних (традиційних) банків. У будь-якому разі таке фінансування було вельми поширеним явищем напередодні фінансової кризи 2008–2009 рр. [7].

Викладене, на думку Д. Гогохія, достатньо переконливо свідчить про те, що самі по собі прями адміністративні методи регулювання і контролю за поведінкою банків й інших фінансових установ недостатньо ефективні. Виникнення інституту банківського кредитування рівнозначно за наслідками формуванню автономних грошових запасів, що є неодмінною умовою формування стійких (рівноважних) цін на ключових для економічного розвитку ринках. Водночас поведінка банків, як і промислових фірм, мотивується прибутком, який вони можуть наростити лише за рахунок скорочення резервування банківських депозитів. В масштабах банківської системи загалом часткове резервування депозитів означає, що існує певний коефіцієнт мультиплікації кредитів і відповідно депозитів на вимогу, що відкриваються для позичальників. Тому фактичний рівень кредитування залежить не лише від вихідного рівня банківських резервів, а й від попиту на кредити з боку небанківського сектору.

Попит на кредити визначається, з одного боку, ставкою банківського відсотка, а з іншого (і головним чином) – очікуваним прибутком. Оскільки банки, як і промислові фірми, прагнуть до прибутку, вони конкурують за задоволення цього попиту, розширюючи можливості з надання кредитів, застосовуючи різного роду фінансові інновації, які покликані розширяти ресурсну базу кредитування. На цьому ґрунті і виникають стимули до розширення «тіньової банківської системи» [4, с. 137–138].

Рада з фінансової стабільності (Financial Stability Board – FSB), створена у квітні 2009 р. – в розпал світової фінансової кризи на саміті G20 у Лондоні, опублікувала наприкінці 2012 р. доповідь про проведені по всьому світу тіньові операції банків та інших фінансових організацій. Тіньову банківську систему світу оцінили в 67 трлн доларів [8].

За останні 10 років, за версією Bloomberg, індустрія тіньового банкінгу зросла втричі – на 41 трлн дол. Частка США в цій сфері дещо скоротилась – з

і44 до 35 відсотків. Основна частина нелегальної банківської активності тепер зосереджена у Великобританії і країнах континентальної Європи.

Лідерами за масштабами тіншових операцій є фінансові організації США – 23 трлн дол. На другому місці – організації європейських країн, що входять в зону євро (22 трлн дол.). На третьому місці – фінансові організації Великобританії (9 трлн дол.). На організації, зареєстровані в зоні «золотого мільярда», припадає 90% всього тіншового фінансово-банківського бізнесу. Таким чином, на фінансові організації всіх інших країн світу (Японія, Канада, Австралія, більше десятка європейських країн, Китай, Індія, Росія, Бразилія, всі країни, що розвиваються) припадає 13 трлн. дол., або менше ніж 1/5.

Масштаби тіншових операцій банків зростають з кожним роком. На думку багатьох експертів, саме відхід банків в «тінь» посилює нестійкість світової фінансової системи, стає «живильним ґрунтом» для повторення глобальних фінансових криз. Правда, автори доповіді намагаються надати своїм оцінкам і висновкам деякий оптимізм, стверджуючи, що частка тіншових операцій в загальних оборотах фінансових організацій з 2007 р. не збільшувалася.

Але і в 2011 р. вона становила, за оцінками FSB, 25% сукупних оборотів всіх банківських і фінансових організацій в світі. Приблизно такою ж є частка тіншового сектору банків і фінансових компаній за показником активів. Але ж навіть чверть світового фінансово-банківського бізнесу в «тіні» – це надто багато.

Найбільш високий відносний рівень тіншових фінансово-банківських операцій зафіксований в деяких фінансових центрах і країнах з ознаками офшорних зон. Тінвові обороти фінансово-банківських організацій щодо ВВП становили в Гонконгу 520%, а в Нідерландах – 490%. Відзначимо, що загалом у світі всі тінвові операції фінансово-банківських організацій ствнювали 2011 р. 86% до світового ВВП. На тлі середньосвітового показника явно виділялися дві країни: Великобританія – 370% і США – 150%. Тінвові операції забезпечували банкам і фінансовим організаціям основну частину їхніх прибутків. У США, наприклад, в першій половині ХХ ст. частка фінансового сектору в загальному обсязі прибутків компаній всіх галузей економіки перебувала на рівні 10%, у 1970-ті рр. – 20%, а тепер – понад 50%.

Автори доповіді до тіншових операцій відносять ті, які випадають з поля зору регулюючих і контролюючих (наглядових) органів. Чому найбільші обсяги тіншових операцій зафіксовані в Сполучених Штатах? Тому що, на думку авторів доповіді, там за часів президента Білла Клінтона була проведена лібералізація фінансового регулювання операцій банків та інших організацій. Перш за все, був скасований закон Гласса – Стігала, який забороняв кредитно-депозитними організаціям (комерційним банкам) проведення високоризикових інвестиційних операцій за рахунок коштів вкладників. Згідно з цим

законом, який був прийнятий в 1930-ті рр. в умовах кризи, що сталася тоді в Америці, високоризикові спекулятивні операції з цінними паперами були виведені в так звані інвестиційні банки. Фінансові регулятори не несли відповідальності за спекулятивні операції таких банків, всі ризики лягали на інвесторів. Скасування закону Гласса-Стігала і деякі інші послаблення фінансового регулювання при Клінтоні призвели до того, що кошти вкладників з банків почали йти на фондові ринки. При цьому банківський нагляд перестав «бачити» повний спектр операцій банків, велика частина операцій стала для такого нагляду непрозорою. Все це прискорило настання фінансової кризи спочатку в Америці, а потім за її межами.

Оцінки доповіді FSB, що відносяться до США, можна доповнити останніми цифрами зі статистики ФРС: на кінець 3 кв. 2012 р. сукупні активи приватних депозитних інститутів США (простіше кажучи, комерційних банків) склали 14,76 трлн. дол., тобто майже дорівнювали річному ВВП країни. При цьому кредити депозитних інститутів (depository institution loans) становили 2,18 трлн дол., а кредитні ринкові інструменти (credit market instruments) – різні цінні боргові папери, які обертаються як на фондовій біржі, так і за його межами – таких депозитних інститутів – 11,29 трлн доларів. Грошові влади США відстежують лише невелику частину активних операцій американських банків, що відносяться до традиційного кредитування. Комісія з цінних паперів США більш-менш відстежує операції з цінними паперами на фондовій біржі, але те, що за її межами, покрите великим туманом, вірніше, тінню.

За даними ФРС, на кінець 3 кв. 2012 р. загальний обсяг так званих кредитних ринкових інструментів становив 38,83 трлн доларів. Таким чином, за межами банків, які умовно можна віднести до білої економіки, є тисячі і тисячі компаній і фондів, що загалом здійснюють оборот паперів в розмірі 27,54 трлн дол. Щодо ВВП США 2012 р. це становило приблизно 175%. У першому наближенні цією цифрою і можна оцінити масштаби тіньового банкінгу в Америці, а оцінку FSB щодо тіньового банкінгу США (150% до ВВП) слід розглядати як надто консервативну.

Таким чином, учасниками тіньового бізнесу виявляються цілком легальні фінансово-банківські організації, операції яких випадають з поля зору наглядових органів. Серед таких легальних суб'єктів особливо виділяються хедж-фонди, взаємні фонди і деякі види інвестиційних фондів, які майже на 100% випадають з поля зору регуляторів. Сюди потрапляють також компанії найрізноманітніших галузей, що активно торгують на фондовому ринку (торгово-виробнича діяльність для них відіграє роль маскуванню і/або відіграє підлеглу роль). Формально різні види фондів і компаній не відносяться до банківської системи, але фактично є продовженням цієї системи, інструментами великих міжнародних банків.

Тіньова банківська система (тіньовий банкінг) – це, по суті, та ж інвестиційно-банківська діяльність, що проводиться в рамках чинного законодавства, але через посередницькі компанії (фонди, трасти, створені під спеціальні цілі компанії). Ці посередники, як правило, не мають права залучати вклади населення і не мають банківських ліцензій. В іншому їхня діяльність мало чим відрізняється від діяльності інвестиційного підрозділу банку. Використання таких «темних конячок» істотно збільшує гнучкість надання фінансових послуг за рахунок того, що вони практично не підвладні регуляторам.

Тіньовий банкінг відрізняється від класичних тіньових операцій банків. Останні включають у себе операції з «відмивання» «брудних» грошей, переведення безготівкових грошей у готівку для обслуговування різних видів тіньової економіки, фінансування тероризму, корупції, виведення прибутку в офшори і таке інше. За даними ЦРУ, обсяг таких «класичних» операцій банків становить 3–4 трлн дол. у світовому масштабі. До речі, в Росії річні обороти такого класичного тіньового бізнесу банків оцінюються приблизно у 100 млрд доларів. Особливістю класичних тіньових операцій банків є те, що в разі викриття махінацій банкіри несуть за них юридичну відповідальність, нерідко кримінальну.

Тіньовий банкінг, що описується в доповіді FSB, належить до розряду легальних операцій.

Рада з фінансової стабільності вважає, що найпоширенішим видом легальних тіньових операцій є викуп активів назад, але у формі цінних паперів (операції «репо»). Так, під час глобальної кредитної кризи один з найбільших банків Lehman Brothers тимчасово прибрав з балансу 50 млрд дол. «проблемних» активів за допомогою угод «репо». Подібним чином банк намагався переконати інвесторів у своїй стійкості і надійності.

Після фінансової кризи 2008–2009 рр. багато країн зробили жорсткішими правила роботи на фондовому ринку для різних видів фінансових організацій. Цього виявилось досить для того, щоб не допустити зростання питомої ваги тіньових операцій в загальних обсягах фінансово-банківських організацій, але недостатньо для того, щоб стримати зростання абсолютних обсягів тіньових операцій.

Як показує практика, чим суворішими стають вимоги з розкриття інформації і виконання різних вимог регуляторів, тим більше грошей перетікає в сектор тіньового банкінгу. Тому владі доводиться лавірувати між Сциллою та Харибдою: з одного боку, не доводити процес регулювання банківського сектору до абсурду, щоб не допускати повного відходу засобів у «тінь», а з іншого – контролювати системні ризики, джерело яких в основному сховане саме в тіньовій фінансовій системі [9].

Список використаних джерел

1. Стрельбицька Л. М., Стрельбицький М. П., Гіжевський В. К. Банківське безпекознавство. – К.: Кондор, 2007. – 602 с.
2. Клеков О. О. Банківська безпека. – К., 1997. – 142 с.
3. Зубок М. І., Ніколаєв Л. В. Організаційно-правові основи безпеки банківської діяльності в Україні. – К.: Істина, 2000. – 88 с.
4. Гогохія Д. Деньги и рынок // Вопросы экономики. – 2012. – № 1. – С.127-141.
5. Розмаинский И. Посткейнсианская макроэкономика: основные аспекты // Вопросы экономики. – 2006. – № 5. – С. 19-31.
6. Кругман П. Возвращение Великой депрессии? – М.: Эксмо, 2009. – 336 с.
7. Акерлоф Дж., Шиллер Р. Spiritus Animalis, или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2010. – 273 с.
8. Теневую банковскую систему мира оценили в 67 триллионов долларов // Украинский банковский портал, 19.11.2012.
9. Касатонов В. Шокуючи дані про світовий банківський бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ar25.org/article/shokuyuchi-dani-pro-svitovyy-bankivskyy-biznes.html>.

Барановский А. И.

Факторы банковской безопасности

Рассмотрены факторы, определяющие уровень банковской безопасности, проанализировано состояние соблюдения банковской безопасности в отечественных коммерческих банках, приведена оценка масштабов теневой банковской деятельности в мире.

Ключевые слова: банковская безопасность, факторы банковской безопасности, недобросовестная конкуренция, теневая банковская деятельность.

Baranovskyi O. I.

Factors of Banking Security

It was reviewed factors that indicate level of banking security, analyzed compliance status of banking security in the national commercial banks, and shown facilitated assessment of hidden banking activity in the world.

Key words: banking security, factors of banking security, unfair competition, hidden banking activity.

Барановський Олександр Іванович – доктор економічних наук, професор, проректор з наукових досліджень та інноваційної роботи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ).